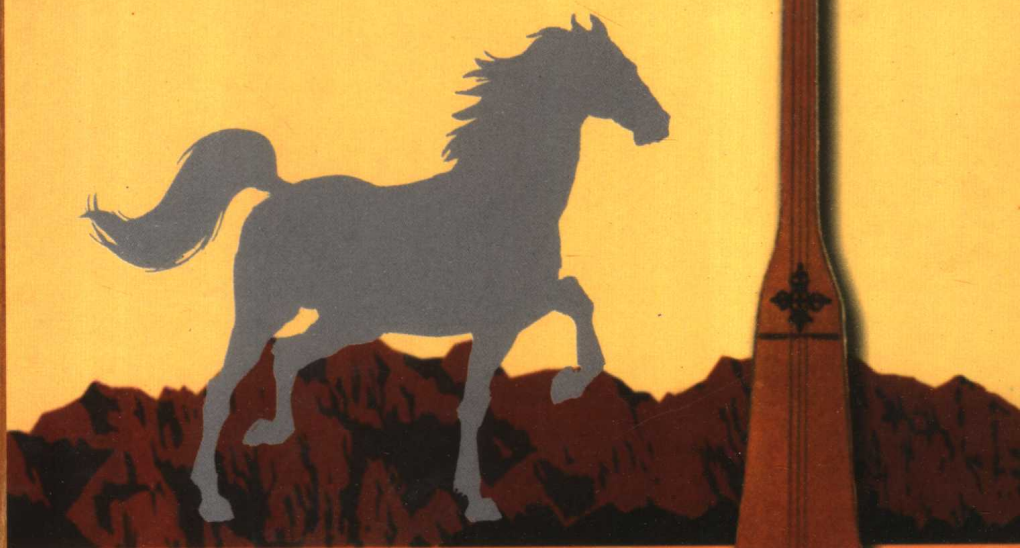

柯尔克孜民间乐曲集

Кыргыз элдик Күүлөрү

قىرىزىز ەلىدىكى كۆۋلۈرۈ

新疆科学技术出版社

Шинжаң илим - техника басмасы

柯尔克孜民间乐曲集

Кыргыз элдик Күүлөрү

قىرعىز ەلدىك كوۋلورۇ

主编：买买提珠马·买买提阿昆

Башкы түзүүчү : Мамбетжума Мамбетакун

新疆科学技术出版社
Шинжаң илим - техника басмасы

责任编辑：阿曼古丽·依沙
封面设计：海拉提·多合吐尔拜
制 普：孙国军

柯尔克孜民间乐曲集

买买提珠马·买买提阿昆 主编

新疆科学技术出版社出版发行
(乌鲁木齐市延安路 21 号 邮政编码 830001)

新疆新华印刷厂印刷

787mm×1092mm 16 开本 38 印张

2006 年 8 月第 1 版 2006 年 8 月第 1 次印刷

印数：1—1000 册

ISBN 7-80727-357-7(民文) 定价：200.00 元

图书在版编目(C I P)数据

柯尔克孜民间乐曲/买买提珠马·买买提阿昆主编.
乌鲁木齐:新疆科学技术出版社,2006.8
ISBN 7-80727-357-7

I.柯... II.①买... ②买... III.柯尔克孜族—民族器乐—器乐曲—中国—选集 IV.J648

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 089729 号

جووپتۇۇ رەداكتورۇ: امانگۈل سا
ئۇقاسىن جاساعان: قايرات دوكتورباي
نوتا تىزگەن: سۈن گوجۇن

قىرعىز ەلدىك كۋۆلورۇ

* * *

شەنجاڭ ئىلىم - تەحنىكا باسماسى باستىرىپ تاراتتى
(ۋرۇمچۇ شارى يان - ان كوچوسۇ 21 - قورو پوچتو نومۇرۇ: 830001)

شەنجاڭ شەنخۇا باسما زاۋوتۇندا باسلىدى

فورماتى: 787mm×1092mm 1/16 باسما تاباى: 38

2006 - جىل 8 - اي 1 - باسماسى

2006 - جىل 8 - اي 1 - باسلۇسۇ

ISBN 7-80727-357-7

تىراجى: 1-1000

بالسى: 200.00 يۋان

克孜勒苏柯尔克孜自治州人民政府资助出版

新疆维吾尔自治区重点学科“民族学 - 宗教学”资助项目

Кызылсуу Кыргыз автоном областтык эл өкмөтүнүн каржысы менен басылды.

Шинжаң Уйгур автоном район даражалуу орчундуу илим “улут таану-дин таану” көмөк көрсөткөн түр

编委会

Редакциялык кеңеш:

主任: 买买提艾山·托合塔力

Мудур: Мамбетасан Токталы

副主任: 帕尔哈提·吐尔地、迪木拉提·奥迈尔、
买买提明·阿布都热合曼

**Орунбасар мудур: Парат Турду, Дилмурат Өмүр,
Мамтимин Абдуракман**

委员: 伊布来·吐尔干阿力、买买提珠马·买买提阿昆、
曼拜特·吐尔地、付晓冬、多力坤·吐尔迪

**Мүчолөрү: Ибрай Турганаалы, Мамбетжума Мамбетакун
Мамбеттурду Мамбетакун, Фу шиодуң,
Толкун Турду**

项目负责人: 曼拜特·吐尔地

Илмий теманын жооптуусу: Мамбеттурду Мамбетакун

前 言

保护和继承民间口头遗产已成为当今世界最有意义的一项任务。联合国教科文组织《口头传统与人类非物质文化遗产保护纲领》实施以来，全世界都参与了这个宏伟工程的建设过程。该工程对丢失口头传统的地区而言是个遗憾、对保持口头传统的地区而言是个机遇。生活在被称为“世界屋脊”的帕米尔和天山一带的柯尔克孜人至今仍处在逐水草而居的游牧和相对封闭的生活状态下，保存了非常丰富的民间文化财富。但是现代化的冲击力波及到民间记忆，很多年青一代比起前辈的神话传说，更乐于关注各种媒体中散发的信息。如果继续这样下去，十几年后能否找到一个能够完整演讲一篇民间文学作品的艺人，是个很大的疑问。

新疆有着极其丰富的音乐资源。如何使新疆独有的音乐资源，在多元文化背景中得以继承和发扬，这是每一位文艺工作者，尤其是新疆的文艺工作者所必须面对和思考的问题。柯尔克孜族有着悠久的历史，在民间蕴藏着丰富的文化遗产。有着以《玛纳斯》为代表的众多史诗、叙事诗和浩如烟海的民歌。其中《玛纳斯》已列入国家级非物质文化遗产名录。柯尔克孜族音乐，是柯尔克孜族人的骄傲，也是中国丰富的音乐文化宝库重要组成部分。本书的整理者们通过辛勤的搜集，对柯尔克孜族库姆孜演奏的民间乐曲进行整理记谱，其中相当一部分乐曲是原始的第一手资料。库姆孜是柯尔克孜族特有的乐器。唐代，柯尔克孜族先民曾将这种乐器作为贡品献给唐王朝。随后，唐朝又把它作为大唐乐器赠送给日本国。13世纪成吉思汗西征时，又把这种乐器传到了巴达克山、克什米尔、中亚、波斯、阿拉伯等地。库姆孜弹唱是柯尔克孜族最具特色的传统艺术表现形式之一。库姆孜的演奏手法多样，表现力极其丰富。库姆孜的中弦始终以“La”作为基准音，其他各弦根据乐曲调式调节音高，有多达八种调节方法。乐曲风格很多，即兴性强，有着很强的感染力。但是，柯尔克孜族音乐都是以民间的阿肯（诗人）、额尔其（歌手）、达斯坦奇（长诗演唱者）、库姆孜奇（琴师）的口头创作表演来进行继承和传播的。他们的音乐没有乐谱记载。为了使柯尔克孜族音乐在历史的长河中得以保存和传承，必须有人来对柯尔克孜族音乐进行研究、记录和保存。因此，本书的出版发行，对于保护和发扬柯尔克孜族音乐有着极其重要的意义。同时也为了解柯尔克孜族音乐，对柯尔克孜族音乐进行研究提供了权威性的第一手

资料和有益的参考。

2000年克孜勒苏柯尔克孜自治州人民政府成立了由买买提艾山、托合塔力州长领导的柯尔克孜族民间乐曲、歌曲搜集、整理办公室。并拨出专款，于同年7月正式开始搜集工作，由克州文体局具体负责这项工作。参与搜集工作的人员有：阿斯卡尔、江额巴依、吐尔逊·奥肉孜、马夏尼·达达依、莫明·吐尔地、伊布来·吐尔干阿里、买买提朱马、买买提阿昆、恰尔先·朱马昆、帕亚孜·吐尔达昆、哈里里·马凯西、托合托纳扎尔、买买提吐尔干、艾山、尔阿力、加尔肯、莫明、艾山、纳扎尔等。他们走遍南北疆、天山、帕米尔、昆仑一带。2000年至2003年期间音乐工作者走访了乌恰县的托云、特列克、膘尔托阔依、波斯坦铁列克、乌恰镇、乌鲁克恰提、吾合沙鲁、吉根、黑孜苇乡；阿克陶县的阿克陶镇、奥依塔克镇、加马铁热克、木吉、布伦口、克孜勒陶、恰尔隆乡；阿合奇县的阿合奇镇、库兰萨日克、色帕巴依、苏木塔什、卡拉奇、哈拉布拉克；阿图什市的哈拉峻、吐古买提乡；伊犁哈萨克自治州特克斯县科克铁热克柯尔克孜民族乡和昭苏县的夏特柯尔克孜民族乡；和田地区皮山县的康克尔柯尔克孜民族乡；喀什地区塔什库尔干塔吉克自治县科克亚尔柯尔克孜民族乡和塔合曼乡等29个乡、一百多个村。

在三年多的时间里，共采访200多个民间艺人。这是继上世纪60年代搜集《玛纳斯》史诗以后的第二次大规模抢救性搜集柯尔克孜民间文艺作品的活动。

2006年，克孜勒苏柯尔克孜自治州人民政府与新疆师范大学就联合出版这本书达成协议，由新疆师范大学人文学院和音乐学院的专家承担了电脑录入制谱，排版，乐曲名翻译等工作。新疆师范大学把该书列入自治区重点学科“民族学—宗教学”研究项目中，并由曼拜特·吐尔地教授担任项目负责人。

《柯尔克孜民间乐曲集》收录了国内外柯尔克孜族中流传的经典民间乐曲近三百部，按题材编目，各种变体尽量保持原貌。在编撰过程中，参考了在吉尔吉斯斯坦出版的有关柯尔克孜音乐的著作。这里需要指出的是：以前库姆孜的弦是由羊肠线制作的，声音较低沉，音量较小，而现今的库姆孜在制作工艺上有了很多的改造。因此，在记谱中也存在着鲜明的差别。我们把这种差别按照今天的标准尽量地一致起来，但不强求完全一致。由于库姆孜乐曲记谱没有一个统一的实践样本，且记谱人员的水平有限，难免有一些错误或不足之处，希望广大读者给予批评指正。

主编

АЛГЫ СӨЗ

Бүгүнкү күндө элдик оозеки мурастарды коргоп калуу, ага мураскердик кылуу дүйнөлүк маанидеги улуу жумуштардын катарына өтүп жатат. Бириккен мамлекеттер уюму «Адамзаттын оозеки салты жана заттык болбогон маданият мурастарын коргоо программасын» жолго коюп, ошол программанын алкагында коргоо жана сактап калуу кызматын кулач жайдыра баштады. Бул программа оозеки салтынан кол жууп калгандар үчүн арман, ошол салтты сактагандар үчүн бир мөрөй болуп турган учурда ааламдын өгүзөсү болуп эсептелген Памир менен Теңир тоонун бийик кылкаларын мекендеген кыргыздар өнүккөн коомдун артында калуу эсебине, бай оозеки мурастарын коротбой сактап калганга мүмкүндүк табышкан. Бирок, замандашкан доордун учурлары элдик оозеки учурлардын оордун ээлеп, элдин эс сактамында мурункуну унуткан жик пайда боло баштаган эле. Жаштар аталардын узун жомок уламыштарына караганда бүгүнкүнүн телефилимдерин жана кабарларын кызыктуу көргөн дилгирлигин байкатканына көп жылдар болуп калды. Ушундай жүрүш менен улана бергенде дагы он жылдан кийин элдик оозеки мурастардын эл арасында толук сакталган түрүн табууга мүмкүн болоор беле деген суроо ар бир адамдын кыялынан кечет.

Жуңго кыргыздары арасында кылымдардан бери ооздон оозго, урпактан урпакка уланып келген элдик ыркүүлөрдү чогултуп, иреттеп, басмадан чыгаруудан турган ыйык жумуш Кызыл-Суу кыргыз автоном областтык партком жана эл өкмөтүнүн камкордугу жана атайын адам күчү, Каржы күчү ажыраткандыгы менен мына бүгүн ишке ашып отурат. «Кыргыз элдик күүлөрү», «Кыргыз элдик обондору» деп аталган эки китепти окурмандар колуна жеткирүү барышында иштелген кызматтар жана аталган эки китептин түзүлүп, басмадан чыгуусу жөнүндө кыскача токтоло кетели.

2000-жылы Кызыл-Суу кыргыз автоном областтык эл өкмөтү област башчысы Мамбетасан Токталы жетекчиликке алган «Кыргыз элдик ыр-күүлөрүн жыйнап, иреттөө ишканасын» куруп, атайын каржы бөлдү. Бул кызматка Кызыл-Суу кыргыз автоном областтык маданият, денетарбия идарасы жооптуу болду. Ошол жылы июль айында эл аралап, элдик ыр-күүлөрдү чогултуу жумушу чыныгы башталды.

Аскар Жаңыбай, Турсун Орозо, Момун Турду, Машан Дадайлар алды менен Улуучат ооданынын Жыгын, Көөнө Улуучат, Кызылой, Оксалыр сыяктуу айыл-кыштактарында болушуп, кыргыз элдик ыр-күүлөрүн үн алгы жана сыналгылар менен жазып алышты. Сентябрь айында Акчий ооданынын Сапарбай, Кулансарык, Сомташ, Карачий, Карабулак айылдарында, андан кайрылып келе жатып Каражүл айылында болушуп, көптөгөн баалуу материалдарды чогултуп алышты. Түрдүү тасмаларга жазылып алынган ыр-күүлөрдү тексти жана музыкасы боюнча кагазга түшүрүү кызматы да тең эле колго алынып, ага Ибрай Турганалы, Мамбетжума Мамбетакун, Чаршен Жумакун, Паяз Турдакун, Эсен Эралы, Калил Макеш, Токтоназар Мамбеттурган, Эсен Назар киришти.

2002-жылы Аскар Жаңыбай, Мамбетжума Мамбетакун түндүк Шинжандын Моңголкүрө ооданы Шаты кыргыз улуттук айылы менен Текес ооданы Көктерек кыргыз улуттук айылына барышып, Түндүк кыргыздардын көркөм өнөр чыгармаларын чогултушту. Ошол эле жылы Улуучат ооданынын Терек, Тоюн айылдарына, Артыш шаарына караштуу Тегирмети айылына Аскар Жаңыбай, Момун Турду, Мамбетжума Мамбетакун, Паяз Турдакун, Калил Макеш, Эсен Эралы, Жаркын Момун барган болсо, Актоо ооданы Булуңкөл айылынын кыштактары менен Ташкоргон ооданы Көкжар улуттук айылын Мамбетжума Мамбетакун, Эсен Эралы кыдырышты. Элдик ыр-күүлөрдү чогултучулардын кадамы Күнлүн тоо этектерине жетип, Хотэн аймагы Гума ооданынын Кеңкыр улуттук айылына чейин барышты.

Төрт жылга жакын убакыт сарп кылынган бул чогултуу барышында 200дөн ашуун элдик өнөрпоздон миң сандаган элдик чыгармалар жазылып алынган. Бул 1960-жылдары колго алынган «Манас» эпосун чогултуу

кыймылынан кийин кыргыз эл ооз адабиятын экинчи жолку чоң көлөмдү куткаруу болуп саналат.

Ушул чогултулган материалдарга сересеп салсак, ал жалаң эле элдик ыр-күүлөрдү камтыбастан, элдик эпостор, санжыралар жана түрдүү жанрдагы чыгармаларды өз ичине алган. Анын бардыгы бул жыйнака киргизилбеген болсо дагы, алар бүт бойдон элдик казнага кошулган баалуу, кайталангыс мурастар болуп саналат. Келечекте анын илимий куну ансайын аша берет.

«Кыргыз Элдик күүлөрү» аттуу жыйнакка жалпы кыргыз журтчулугуна белгилүү болгон, классикалык даражага жеткен залкар күүлөр, салттык күүлөр жанрдык эрекчеликтери боюнча тизилип, окшобогон варианттары тең сунушталды. Кыргыз музыка тарыхында айрым күүлөр чоң комузчулардын аткаруусунда ансайын байып, кийинче ошол өнөрпоздун чыгармасы катары аталып кеткен учурлар көп кездешкендиктен, элдик күүлөр менен комузчулар чыгарган күүлөрдү ажыратып алуу бир кыйла кыйын болду. Анын үстүнө жакынкы жылдардан бери кыргыз музыка маданиятын изилдөөнүн тереңдешине ээрчип, мурун башка бирөөнүн күүсү деп аталып кеткен күүлөрдүн чынында элдик күү экенин тактаган караштар көбөйө баштады. Айрым күүлөр ушуну эске алуу негизинде тандалды. Бул бири. Экинчиси, Кийинки кездерде чыгарылганына карабай, классикалык деңгээлге жеткен жана калың журтчулука өтө эле белгилүү болуп кеткен күүлөрдөн бир канчаны биз атайын эле ушул жыйнакка киргиздик. Мисалы, «Алымкан», «Кыргыз көчү». Үчүнчү бир эскерте кетээр жайыт, жыйнакка алынган күүлөрдүн бардыгы Жуңго кыргыздары арасына кеңири тараган ары азырга чейин аткарылып келген. Бирок, аткарылуу деңгээли ар башка болгон. Элибиздин залкар комузчуларынан Мамбет Төлөмүш, Машан Дадай, Турдакун Атанбайлар черткен күүлөр менен башка комузчулар аткарган күүлөрдө айырма барлыгы айтбасакта түшүнүктүү. Күүлөрдү так алуу үчүн Кыргызстанда жарык көргөн Токтогул Сатылгандын, Ыбрай Тумандын, Карамолдо Орозовдун күү жыйнактарына кайрылдык. Кыргызстанда 20-кылымдын 30-жылдары жазып алынган күүлөр менен андан кийинки күүлөрдү нотага алууда айкын айырмачылыктар сакталган.

Мисалы, мурунку кездерде комуздун кылы малдын ичегисинен жасалгандыктан комуздун добушу коңур жана төмөнүрөөк болгон. Ошондуктан, В. Виноградов Токтогулдун күүлөрүн нотага алганда бир добуш төмөн жазган. Ал Чалагыз Иманалиевдин нотага алуу ыкмасы дагы башкачарак болгон. Биз ушундай айырмачылыктарды бүгүнкүнүн ченеми боюнча бир келки алууга аракет жасадык. Бирок, жалпы беткей бир келки болду деп айта албайбыз.

Комуз күүлөрүн чертүүдө колдонула турган толгоолор сегиз түрлүү болуп, алар: сол толгоо -- үстү “Ми”, ортосу “Ла”, асты “Рей”; кош бош толгоо -- үстү “Ла”, ортосу “Ла”, асты “Рей”; терс бош толгоо -- үстү “со”, ортосу “Ла”, асты “Рей”; чың терс толгоо -- үстү “Рей”, ортосу “Ла”, асты “со”; кош чың толгоо -- үстү “Ла”, ортосу “Ла”, асты “Ми”; чың кош толгоо -- үстү “Ми”, ортосу “Ла”, асты “Ла”; бош терс толгоо -- үстү “Рей”, ортосу “Ла”, асты “со”; чың жуп толгоо -- үстү “Ми”, ортосу “Ми”, асты “Ла”; албетте, комуз күүлөрүн чертүү ушул ыкмалар менен гана чектелбейт. Ар бир күүнүн өзгөчөлүгүнө жараша чертүүнүн албан түрү колдонулат. Комуз күүлөрү негизинен 6 кайруу бөлөккө бөлүнүп, 7 кайруу, 9 кайруудагылары сейрек кездешет. Андан башка, азыр музыка салаасында комуз күүлөрүн чертүүдөн манжалардын багытын көрсөткөн белгилер бирдикке келип болду. Алар: сөөмөй менен ылдый кагуу белгиси «V», сөөмөй менен өйдө кагуу белгиси «^», бармак менен ылдый кагуу белгиси «п», бармак менен өйдө кагуу белгиси «u».

Кыргыз комузчулары толгоолорду баш күү, орто күү, алкым күү, аяк күү деген аттар менен атаган. Памир кыргыздары комуз күүлөрүн оң күүлөр менен терс күүлөр деп экиге бөлүп, оң күүлөрдү ичинен чоң күүлөр (чалма күүлөр), терме күүлөр деп аташкан. Чоң күүлөргө тайчыларды, «Ак барак», «Дарты өттү» сыяктуу күүлөрдү санашкан. Терс күүлөрдүн эң чоңун «Ооган маршы» деп карашкан. Кийинки кезде Кыргызстанда бардык комуз күүлөрүн оң күү жана сол күүлөр деп эки түргө бөлүү караштары да ортого коюлууда.

Бул жыйнакка киргизилген комуз, ооз комуз, кыяк жана чоор күүлөрүнүн көбүнүн жомогу, айрымдарынын

күү баштар ыры болгон. Болуп да Памир кыргыздары арасынан жазып алынган күүлөр кыска болгонуна карабай жалпы беткей текст аралашкан ченемде сакталып келген. Күү жыйнагына ошол тексттер алынган жок. Күүлөр түрдүү тасмалардан жөнөкөй нотага жазып алынгандан кийин, иреттелди.

2006-жылы Кызыл-Суу кыргыз автоном областтык эл өкмөтү менен Шинжаң педагогикалык университети ушул китепти биргелешип чыгаруу боюнча келишим түзүштү. Ошого негиз жөнөкөй нотаны эл аралык нотага айландырып, компьютерге тизүү, бет жасоо, күүлөрдүн атын Кытайчага которуу жумуштарын Шинжаң педагогика университети филология институту менен музыка институтунун адистери иштеди. Китепти Шинжаң педагогика университети автоном район даражалуу орчундуу илим болгон «улут таану-дин таану» илимий түрүнө киргизди. Бул түрдү профессор Мамбеттурду Мамбетакун жетектеп, китепти басмадан чыгарууга жоопту болду.

Комуз күүлөрүн нотага алуунун бирдике келген практикасы толук иштелип чыкпагандыктан жана нотага алуучулардын дэңгээлине жараша ушул чыгармалардын чыпчыргасын коротбой кагазга түшүрө алдык дегенден алысбыз. Көптөгөн чекиликтер жана жаздымдардан бардыгы билинип эле турат. Муну келечекте тактап алуу үчүн кесиптештердин көптөгөн сунуш, сын пикирлерди берүүсүн үмүт кылабыз.

Соңунда ушул китептин жарык көрүүсүнө жардам берген орундарга, жетекчи, кесиптештерге жана баардык эл өнөрпоздоруна чыныгы рахмат айтабыз.

Башкы түзүүчү

اراپ، ەلدىك ىر - كۋۇلوردۇ چوعۇلتۇۇ جۇمۇشۇ ىراسىمى باشتالدى. اسقار جاڭباي، تۇرسۇن وروزو، مومۇن تۇردۇ، ماشان دادايلار الدى مەنەن ۇلۇۇچات وودانىننن جىعنن، كوونو ۇلۇۇچات، قىزىلوي، وقسالر سىياقتۇۇ اىىل - قىشتاقتارىندا بولۇشۇپ، قىرعىز ەلدىك ىر، كۋۇلورۇن ۇن العى جانا سىن العى مەنەن جازىپ الشتى. 9 - ايدا اقچىي وودانىننن ساپارباي، قۇلانسارق، سومتاش، قاراچىي، قارابۇلاق اىىلدارىندا، اندان قاى- رىلىپ كەلە جاتىپ قاراچۇل اىىلىندا بولۇشۇپ، كوپتوگون بالۇۇ ماتەرىيالداردى چوعۇل- تۇپ الشقان. تۇردۇۇ تاسمالارعا جازىلىپ السعان ىر، كۋۇلوردۇ تەكىستى جانا مۇزىكاسى بويۇنچا قاعازعا تۇشۇرۇۇ قىزماتى دا تەڭ ەلە قولعو السىپ، اعا ئىراي تۇرعانالى، مامبەت- جۇما مامبەتاقۇن، چارشەن جۇماقۇن، پاياز تۇرداقۇن، ەسەن ەزالى، قائلل ماكەش، توقتو- نازار مامبەتتۇرعان، ەسەن نازارلار كىرىشتى. 2002 - جىلى اسقار جاڭباي، مامبەتجۇما مامبەتاقۇن تۇندۇك شىنجاڭدىن موڭغۇلكۇرو وودانى شاتى قىرعىز ۇلۇتتۇق اىىلى مەنەن تەكەس وودانى كوكتەرەك قىرعىز ۇلۇتتۇق اىىلىنا بارىشىپ، تۇندۇك قىرعىزدارىننن كوركوم ونور چىعارمالارىن چوعۇلتۇشتۇ. وشول ەلە جىلى ۇلۇۇچات وودانىننن تەرەك، توبۇن اىىلدارىنا، ارتىش شارىنا قاراشتۇۇ تەگىرمەتى اىىلىنا اسقار جاڭباي، مومۇن تۇردۇ، مامبەتجۇما مامبەتاقۇن، پاياز تۇرداقۇن، قائلل ماكەش، ەسەن ەزالى، جارقىن مومۇن بارعان بولسو، اقتوو وودانى بۇلۇڭكول اىىلىننن قىشتاقتارى مەنەن تاشقورعون وودانى كوكتار قىرعىز ۇلۇتتۇق اىىلىن مامبەتجۇما مامبەتاقۇن، ەسەن ەزالى قىدىرىشتى. ەلدىك ىر، كۋۇلوردۇ چوعۇلتۇۇچۇلاردىن قادامى كۇنلۇن توو تەكتەرىنە چەيىن جەتىپ، حوتەن اىماعى گۇما وودانىننن كەڭقىر قىرعىز ۇلۇتتۇق اىىلدارىنا چەيىن بارىشتى.

ۇچ جىلدىن اشۇۇن ۇباقىت سارىپ قىلىنغان بۇل چوعۇلتۇۇ بارىشىندا 200 دون اشۇۇن ەلدىك ونورپوزدون مىڭ سانداغان ەلدىك چىعارمالار جازىپ السعان. بۇل 1960 - جىلدارى قولعو السىعان «ماناس» ەپوسۇن چوعۇلتۇۇ قىيىملىننن كىيىن قىرعىز ەل ووز ادابىياتىن ەكىنچى جولقۇ چوڭ كولومدۇۇ قۇتقارۇۇ بولۇپ سانالات.

ۇشۇل چوعۇلتۇلعان ماتەرىيالدارعا سەرەسەپ سالىق، ال جالاڭ ەلە ەلدىك ىر، كۋۇلوردۇ قامتىباستان، ەلدىك ەپوستور، سانجىرالار جانا تۇردۇۇ جانىرداعى چىعارمالاردى وزىچىنە العان. انىن باردىعى بۇل جىيىناققا كىرگىزىلبەگەن بولسودا، الار بۇت بويدون ەلدىك قازىناغا قوشۇلعان بالۇۇ، قايتالانىعىس مۇراستار بولۇپ سانالات. كەلەچەكتە انىن ئلمىي قۇنۇ انساينن اشا بەرەت.

«قىرعىز ەلدىك كۋۇلورۇ» اتتۇۇ جىيىناققا جالىپى قىرعىز جۇرتچۇلۇعۇنا بەلگىلۇۇ بولعون، كىلاسسىكالق داراجاعا جەتكەن زالقار كۋۇلور، سالتىق كۋۇلور جانىردىق

مەرەكچەلىكتەرى بويۇنچا تىزىلىپ، وقشوبوعون ۋارىيانتتارى تەڭ سۇنۇشتالدى. قىرعىز مۇزىكا تارىخىدا ايرىم كۇۋلور چوڭ قومۇزچۇلاردىن اتقارۇۇسۇندا انساين بايىپ، كىيىنچە وشول ونورپوزدۇن چىعارماسى قاتارى اتالىپ كەتكەن ۋچۇرلار كوپ كەزدەشكەندىكتەن، ەلدىك كۇۋلور مەنەن قومۇزچۇلار چىعارغان كۇۋلوردۇ اجراتىپ الۇۇ بىر قىيلا قىيىن بولدۇ. انىن ۋستۇنو جاقىنقى جىلداردان بەرى قىرعىز مۇزىكا مادانىياتىن تىزىلدى. دوونۇن تەرەڭدەشسەنە ەەرچىپ، مۇرۇن پالانىچاننى كۇۋسۇ دەپ اتالىپ كەتكەن كۇۋلوردۇن چىنىندا ەلدىك كۇۋ ەكەننى تاققان قاراشتار كوپوبو باشتادى. ايرىم كۇۋلور ۇشۇنۇ ەسكە الۇۇ نەگىزىندە تاندىلدى، بۇل بىرى. ەكىنچىسى، كىيىنكى كەزدەردە چىعارىلعانىنا قا. راباي، كىلاسسىكالق دەڭگەلگە جەتكەن جانا قالىڭ جۇرتچۇلۇققا وتو ەلە بەلگىلۇۋ بو. لۇپ كەتكەن كۇۋلوردون بىر قانچانى بىر اتايىن ەلە ۇشۇل جىيىناققا كىرگىزدىك. مۇسالى، «السمقان»، «قىرعىز كوچۇ». ۋچۇنچۇ بىر ەسكەرتە كەتەر جايت، جىيىناققا اللىنعان كۇۋلوردۇن باردى جۇڭگو قىرعىزدارى اراسىنا كەڭرى تاراعان ارى ازىرا چەيىن اتقا. رىلىپ كەلگەن. بىروق، اتقارىلۇۇ دەڭگەلە ار باشقا بولعون. ەلبىزدىن زالقار قومۇز. چۇلارنىن مامبەت تولومۇش، ماشان داداي، تۇرداقۇن اتانبايلار چەرتكەن كۇۋلور مەنەن باشقا قومۇزچۇلار اتقارغان كۇۋلوردو ايرىما بارلىعى ايتباساق دا تۇشۇنۇكتۇۋ. كۇۋلوردۇ ناقاي، تاق الۇۇ ۋچۇن قىرعىزىستاندا جارىق كورگون توقتوعۇل ساتىلعانىدىن، ئىراي تۇ. ماندىن، قارامولدو وروزوۋدۇن كۇۋ جىيىناقتارىنا قايرىلدىق. قىرعىزىستاندا 20 – قىلىمدىن 30 – جىلدارى جازىپ اللىنعان كۇۋلور مەنەن اندان كىيىنكى كۇۋلوردۇ نووتاعا الۇۇدا كورۇنو ايرىماچىلىقتار ساققالعان. مۇسالى، مۇرۇنقۇ كەزدەردە قومۇزدۇن قىلى مالىدىن چەگەسىنەن جاسالغاندىقتان قومۇزدۇن دووشۇ قوڭۇر جانا تومونۇرووك بولعون. وشونە دۇقتان، ۋ. ۋنىوگرادوۋ توقتوعۇلدۇن كۇۋلورۇن نووتاعا العاندا بىر دووش تومون جازعان. ال چالاقىز نمانالىيەۋدىن نووتاعا الۇۇ نىماسى داعى باشقاچاراق بولعون. بىز ۇشۇنداى ايرىماچىلىقتاردى بۇگۇنكۇنۇن چەنەمى بويۇنچا بىر كەلكى الۇۇعا اراكەت جاسادىق. بىر روق، جالپى بەتكەي بىر كەلكى بولدۇ دەپ ايتالبايىز. توموندو قومۇزدۇن تولعولورۇ جونۇندو كىچىنە ەسكەرتە بەرە كەتەلى:

قومۇزدۇن مەرەكچەلىگىنە شاي، ورتوڭقۇ قىل دايمىا تۇراقتۇ دووش «لا» عا بۇرالىپ، استىڭقى، ۋستۇڭكۇ قىلدار كۇۋگو جاراشا تولعونوت. مۇسالى، چىڭ تولعوو «رەي، لا، رەي» بولسو، بوش تولعوو «رەي، لا، رەي» بولوت. چىڭ تولعوو مەنەن بوش تولعوونۇن بىرىكمەسى دەپ تۇشۇنسو بولوتۇرغان داعى بىر تولعوو – وڭ تولعوو دەپ اتالات. ال ۋستۇ «رەي»، ورتوسۇ «لا»، استى «مى» بولعون ۇشۇل ۋچ تولعوونۇن مۇنوزۇن جاقشى

وزدوشتۇرۇۋ ارتۇردۇۋ تولعونون كۇۋلوردۇ چەچمەلەپ چەرتىپ كەتۋۇگو نەگىز بولوت. قومۇز كۇۋلورۇن چەرتۋۇدو قولدونۇلاتۇرغان تولعوولور سەگىز تۇردۇۋ بولۇپ، الار: 1) سول تولعوو - ۋستۇ «مى» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «رەي»؛ 2) قوش بوش تولعوو - ۋستۇ «لا» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «رەي»؛ 3) تەرس بوش تولعوو - ۋستۇ «سو» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «رەي»؛ 4) چىڭ تەرس تولعوو - ۋستۇ «رەي» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «سو»؛ 5) قوش چىڭ تولعوو - ۋستۇ «لا» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «مى»؛ 6) چىڭ قوش تولعوو - ۋستۇ «مى» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «لا»؛ 7) بوش تەرس تولعوو - ۋستۇ «رەي» ، ورتوسۇ «لا» ، استى «سو»؛ 8) چىڭ جۇپ تولعوو - ۋستۇ «مى» ، ورتوسۇ «مى» ، استى «لا»؛ البەتتە، قومۇز كۇۋلورۇن چەرتۋۇ ۋشۇل نىقالار مەنەن عانا چەكتەلبەيت. ار بىر كۇۋنۇن وزگۈچۈلۈگۈنو جاراشا چەرتۋۇنۇن البان تۇرۇ قولدونۇلات.

قومۇز كۇۋلورۇ نەگىزىنەن 6 قايرۇۋ بولوككو بولۇنۇپ، 7 قايرۇۋ، 9 قايرۇۋداغىلارى سەيرەك كەزدەشتە. اندان باشقا، ازىر مۇزىكا سالاسىندا قومۇز كۇۋلورۇن چەرتۋۇدو مان-جالاردىن باغىتىن كورسوتكون بەلگىلەر بىردىككە كەلىپ بولدۇ. الار: سووموي مەنەن ىلدىي قاعۇۋ بەلگىسى «V» ، سووموي مەنەن وودو قاعۇۋ بەلگىسى «∧» ، بارماق مەنەن ىلدىي قاعۇۋ بەلگىسى «∩» ، بارماق مەنەن وودو قاعۇۋ بەلگىسى «U» .

قىرغىز قومۇزچۇلارى تولعوولوردۇ باش كۇۋ، ورتو كۇۋ، القىم كۇۋ، اياق كۇۋ دەگەن اتتار مەنەن اتاعان. پامىر قىرغىزدارى قومۇز كۇۋلورۇن وڭ كۇۋلور جانا تەرس كۇۋلور دەپ ەكىگە بولۇپ، وڭ كۇۋلوردۇ بىچىنەن چوڭ كۇۋلور (چالما كۇۋلور)، تەرمە كۇۋلور دەپ ا-تاشقان. چوڭ كۇۋلورگو «تايچىلار» دى، «اقباراق»، «داردى وتتۇ» سىياقتۇ كۇۋلوردۇ ساناشقان. تەرس كۇۋلوردۇن ەڭ چوڭون «ووعان مارشى» دەپ قاراشقان. كىيىنكى كەزدە قىرغىزىستاندا باردىق قومۇز كۇۋلورۇن وڭ كۇۋلور جانا سول كۇۋلور دەپ ەكى تۇرگو بولگون قاراشتار دا ورتوعو قويۇلۇدۇ.

بۇل جىيىناققا كىرگىزىلگەن قومۇز، ووز قومۇز، قىياق جانا چوور كۇۋلورۇنۇن كو-بۇنۇن جوموعۇ، ايرىمدارىن كۇۋ باشتار بىرى بولعون. بولۇپ دا پامىر قىرغىزدارى ارا-سىنان جازىپ اللىغان كۇۋلور قىسقا بولعونۇنا قاراباي جالىپى بەتكەي تەكىست ارالاشقان چەنەمدە ساقىتالىپ كەلگەن. كۇۋ جىيىناغىنا وشول تەكىستتە اللىغان جوق.

كۇۋلور تۇردۇۋ تاسمالاردان جونوكوي نووتاعا جازىپ اللىغاندىن كىيىن برەتتەلدى. 2006 - جىلى قىزىلسۇۋ قىرغىز ايتونوم وىلاستىق ەل وكۇموتۇ مەنەن شىنجاڭ پەداگو-گىكالىق ۇنۋەرىستەتى ۋشۇل كىتەپتى بىرگەلەشىپ چىعارۇۋ بويۇنچا كەلىشىم تۇزۇشتۇ.

وشوعو نەگىز جونوكوي نووتانى ەل ارالىق نووتاعا ايلاندىرىپ، كومپىيۇتەرگە تىزىۋۇ، بەت جاسوو، كۇۋلوردۇن اتىن حانزۇچاغا قوتورۇۋ جۇمۇشتارىن شىنجاڭ پەداگوگىكا ۋنۋەرسى- تەتى فىلولوگىيا ئىنىستىتۇتۇ مەنەن مۇزىكا ئىنىستىتۇتۇنۇن ادستەرى شتەدى. كىتەپتى شىنجاڭ پەداگوگىكا ۋنۋەرسىتەتى اپتونوم رايون داراجالۇۋ ورجۇندۇۋ ئلىم بولعون «ۇلۇت نانۇۋ ، دىن تانۇۋ» ئلىمى تۇرۇنو كىرگىزدى. بۇل تۇردۇ پىروفەسسور مامبەتتۇردۇ مام- بەتاقۇن جەتەكتەپ، كىتەپتى باسادان چىعارۇۋعا جووپتۇۋ بولدۇ.

قومۇز كۇۋلورۇن نووتاعا الۇنۇن بىردىككە كەلگەن پىراكتىكاسى تولۇق شتەلىپ چىقپاعاندىقتان جانا نووتاعا الۇچۇلاردىن دەگگەلىنە جاراشا چىعارمالاردىن چىپ چىر- عاسىن قوروتبوي قاعازعا تۇشۇرو الدىق دەگەندەن السىپىز. كوپتوگون چەكىلىكتەر جانا جازدىمداردىن بارلىعى بىلىنىپ ەلە تۇرات. مۇنۇ كەلەچەكتە تاقىتاپ الۇۋ ۋچۇن كەسىپ- تەشتەردىن كوپتوگون سۇنۇش، سىن پىكىرلەردى بەرۋۇسۇن ۋمۇت ەتەبىز.

باشقى تۇزۇۋچۇ